Qabul qilindi: 19-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 26-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 04-noyabr 2026-yil

INSON KAPITALINING SHAXSIY NATIJALARI HAMDA UMUMIJTIMOIY SAMARALARINI FARQLASH РАЗГРАНИЧЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА И ОБЩЕСОЦИАЛЬНЫХ ЭФФЕКТОВ DISTINGUISHING THE INDIVIDUAL OUTCOMES OF HUMAN CAPITAL FROM ITS SOCIETAL EFFECTS

A’zamova Zarnigor Farxodjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
Orcid: 0009-0006-7218-6125

Annotatsiya. *Inson kapitalining shaxsiy qaytimi, jamoaviy natijasi va sababiy ijtimoiy ta’siri metodologik jihatdan farqlanadi. Konseptual tahlil natijani kim olgani, ta’sirni nima yuzaga keltirgani va uning taqsimoti haqidagi savollarni ajratadi. Kontrfaktual yondashuv, vaqt ufqi va noaniqlikni hisobga oluvchi tahlil sxemasi taklif etiladi.*

Kalit so‘zlar: *inson kapitali; shaxsiy qaytim; ijtimoiy samara; kontrfaktual; qo‘shimchalik; taqsimot; noaniqlik*

Аннотация. *Методологически разграничиваются личная отдача, коллективный результат и причинное общественное воздействие человеческого капитала. Разделены вопросы о получателе результата, его причине и распределении. Предложена схема с учётом контрфактуального анализа, времени и неопределённости.*

Ключевые слова: *человеческий капитал; личная отдача; общественный эффект; контрфактуал; дополнительность; распределение; неопределённость*

Abstract. *Personal returns, collective outcomes and causal societal effects of human capital are distinguished methodologically. Separate questions address who benefits, what causes change and how outcomes are distributed. A framework incorporates counterfactual reasoning, time and uncertainty.*

Keywords: *human capital; personal returns; societal effects; counterfactual; additionality; distribution; uncertainty*

Kirish

Inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan faoliyat ko‘pincha o‘qitilganlar soni, olingan sertifikat yoki ish haqi o‘zgarishi bilan tavsiflanadi. Bu belgilar foydali ma’lumot berishi mumkin, lekin bir xil savolga javob bermaydi. Bir ko‘rsatkich faoliyat amalga oshirilganini, boshqasi shaxs holati o‘zgarganini, uchinchisi esa kengroq natijani ifodalaydi. Ularni bir-birining o‘rniga qo‘yish inson kapitalining umumijtimoiy samarasini dalilsiz e’lon qilishga olib kelishi mumkin.

Beckerning inson kapitali tahlili ta’lim va tayyorgarlikning iqtisodiy qaytimi masalasini aniq ajratadi [1]. Biroq bir shaxsning qaytimi bilan boshqalarga tarqalgan ta’sir o‘rtasidagi nisbat alohida tekshiruv talab qiladi. Gertler va hammualliflar ta’sirni baholashda kontrfaktual savolni, aralashuv bo‘lmaganida nima yuz berishi haqidagi taqqoslashni, tayanch masala sifatida tushuntiradi [2]. Ushbu farq falsafiy jihatdan kuzatilgan o‘zgarishdan sabab haqidagi da’voga o‘tish chegarasini belgilaydi.

Tadqiqot savoli: inson kapitalining shaxsiy natijalari va umumijtimoiy samaralarini qaysi mezonlar orqali farqlash mumkin? Maqola natijaning oluvchisi, sababiy bog‘lanishi, taqsimoti va vaqt ufqini alohida o‘qlar sifatida taklif etadi. Bu o‘qlar tayyor indeks hosil qilmaydi. Ular qaysi xulosa uchun qaysi turdagi dalil zarurligini ko‘rsatadi hamda individual muvaffaqiyatni umumiy farovonlikning bevosita isboti deb olishni cheklaydi.

Materiallar va metodlar

Tadqiqot metodologik-konseptual tahlil shaklida olib borildi. Iqtisodiy qaytim, sababiy baholash, inson imkoniyatlari va farovonlik indikatorlariga oid manbalar maqsadli tanlandi. Jahon bankining 2026-yilgi HCI+ rasmiy tavsifi va OECDning 2024-yilgi farovonlik doirasi ko‘rsatkichning vazifasi bilan undan chiqariladigan hukm chegarasini aniqlash uchun ishlatildi [3] [4]. Mamlakatlarning ballari yoki reytinglari keltirilmadi.

Har bir da’vo “kim uchun”, “qaysi o‘zgarish”, “nima sabab”, “qaysi davr” savollariga ajratildi. Shartli kurs misolida faoliyat soni, shaxsiy natija va tarqalgan foyda qiyoslandi.

Hech qanday tanlama, regressiya yoki indeks hisoblash amalga oshirilmadi. Jadval keyingi baholashni loyihalashga mo‘ljallangan; undagi savollar mavjud ma’lumotlarning tayyor tahlili sifatida talqin qilinmaydi.

Natijalar

Mahsulot, natija va ta’sirning farqi. O‘quv kursi tashkil qilingani bevosita mahsulotdir. Ishtirokchining vazifani yaxshiroq bajarishi natija bo‘lishi mumkin. Ushbu o‘zgarish aynan kurs tufayli yuz bergani esa sababiy ta’sir haqidagi da’vodir. Har bir keyingi qatlam oldingisidan ko‘proq asos talab qiladi. Kurs mavjudligi layoqat o‘sishini, layoqat o‘sishi esa boshqa sabablar bo‘lmaganini o‘z-o‘zidan ko‘rsatmaydi. Shu bois hisobotdagi faoliyat sonlarini ta’sir ko‘rsatkichlari deb nomlash faqat terminologik emas, mantiqiy xatoga aylanishi mumkin.

Fikriy misolda kursdan so‘ng ishtirokchining ish haqi oshgan bo‘lsin. O‘sish yangi ko‘nikma bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin, lekin boshqa o‘zgarishlar ham ehtimol: ish joyi almashgan, umumiy talab o‘zgargan yoki dastlab kursga ko‘proq imkoniyatli odamlar kelgan bo‘lishi mumkin. Maqola ularning qaysi biri haqiqiy sabab ekanini belgilamaydi. U muqobil izohlarni chiqarib tashlamasdan bitta sababni e’lon qilishning chegarasini ko‘rsatadi. “Oldin, keyin” farqi kuzatuv, sof ta’sir esa qo‘shimcha identifikatsiya masalasidir.

Shaxsiy qaytim va tarqalgan samara. Shaxs ko‘proq daromad, mustaqil qaror yoki kasbiy e’tirof olishi mumkin. Jamoaviy natija esa uning bilimi boshqalarning ishiga, xizmat sifati yoki hamkorlik imkoniga ta’sir qilganida muhokama etiladi. Bu aloqani faqat yaxshi niyat bilan isbotlab bo‘lmaydi. Kim bilan bilim almashildi, qaysi vazifa o‘zgardi va ta’sir oluvchilar bu o‘zgarishni qanday boshdan kechirdi? Savollar foydaning tarqalish yo‘lini aniqlashtiradi va inson kapitalini jamiyat miqyosidagi abstrakt zaxira sifatida ko‘rishni amaliy munosabatlarga bog‘laydi.

Coleman ajratgan axborot kanallari va o‘zaro kutilmalar mazkur tarqalishning mumkin bo‘lgan vositachilarini tushunishga yordam beradi [5]. Lekin aloqaning borligi ijobiy samara yuz berganini isbotlamaydi. Bilim ulashilgan bo‘lsa ham u ishlatilmagan yoki

boshqa ehtiyojga mos kelmagan bo‘lishi mumkin. Shu sababli xabar tarqalishi, bilim o‘zlashtirilishi va faoliyat o‘zgarishi alohida qayd etiladi. Bu farqlar umumiy foydani individual foydaning oddiy yig‘indisi sifatida hisoblashning cheklovini ko‘rsatadi.

Qo‘shimchalik, siqib chiqarish va ikki marta hisoblash. Ijtimoiy samara haqida gapirganda natija yangi imkoniyat yaratdimi yoki mavjud imkoniyatning oluvchisini almashtirdimi, degan savol tug‘iladi. Fikriy vaziyatda bir ishtirokchining ishga joylashishi boshqasining o‘rnini egallash bo‘lishi mumkin; boshqa vaziyatda esa yangi faoliyat paydo bo‘lgan bo‘lishi mumkin. Maqola ikkala holatni axloqan bir xil deb baholamaydi. Faqat shaxsiy yutuqdan umumiy bandlik o‘sishi haqidagi xulosaga bevosita o‘tmaslik zarurligini ko‘rsatadi.

Yana bir xavf bir natijani bir necha marta sanashdir. Masalan, xodimning bilim ulashishi, jamoa mahsuloti va foydalanuvchi qulayligi bog‘langan ketma-ketlik bo‘lishi mumkin. Ularning barchasini mustaqil qo‘shimcha samara deb jamlash ayni ta’sirni takror hisoblashga olib kelishi ehtimoli bor. Shuning uchun tahlilda sabab zanjiri va natijaning birliklari oldindan belgilanadi. Falsafiy jihatdan bu butun va qismning nisbatini aniqlashdir: bir necha tavsif har doim bir necha alohida hodisani anglatmaydi.

1-jadval. Shaxsiy natija va ijtimoiy samarani baholashning farqlangan savollari

Baholash qatlami	Asosiy savol	Mos dalil turi	Yo‘l qo‘yilmaydigan sakrash
Bevosita mahsulot	Nima amalga oshirildi?	Kurs, xizmat yoki loyiha qaydi	Faoliyat soni farovonlik o‘sishi
Shaxsiy natija	Ishtirokchi uchun nima o‘zgardi?	Malaka, faoliyat va tanlovdagi o‘zgarish	Sertifikat daromadning sababi
Jamoaviy natija	Boshqalarning imkoniyati qanday o‘zgardi?	Xizmat sifati, bilim almashinuvi	Bir a’zo foydasi hamma foydasi
Sababiy ta’sir	Aralashuvsiz nima bo‘lar edi?	Asoslangan taqqoslash strategiyasi	Oldin keyin farqi sof ta’sir
Taqsimot va vaqt	Kim va qachon foyda yoki yuk oldi?	Guruhlar va davrlar bo‘yicha ma’lumot	O‘rtacha o‘sish teng imkoniyat

Indeksning vazifasi va qadr-qimmat chegarasi. Jahon bankining rasmiy tavsifida HCI+ bugun tug‘ilgan bolaning mavjud salomatlik, ta’lim va bandlik sharoitlari saqlansa, mehnat hayoti davomida to‘plashi kutiladigan inson kapitalini o‘lchashga qaratilgan [3]. Demak, u ma’lum shartli farazga tayangan ko‘rsatkichdir. Uni alohida shaxsning qadr-qimmati,

hozirgi baxti yoki muayyan dasturning sof ta’siri sifatida talqin qilish uning vazifasini almashtiradi. Maqola mazkur indeksdan mamlakatlarni tartiblash yoki siyosiy qarorlarni baholash uchun foydalanmaydi.

OECD 2024 hisobotida farovonlik natijalari bilan tengsizlik va kelajak resurslari farqlanadi [4]. Bu metodologik yo‘nalish maqolada bitta o‘rtacha ko‘rsatkichning chegarasini ochadi: o‘rtacha o‘sish barcha guruhlar imkoniyati kengayganini bildirmaydi. Kantning insonning narxga keltirilmaydigan maqomiga doir farqi esa baholashning axloqiy chegarasini saqlaydi [6]. Ko‘rsatkichlar faoliyat va sharoitni qiyoslashga xizmat qilishi mumkin, lekin insonlarning teng hurmatga munosibligi ulardan chiqarilmaydi.

Sababiy dalil bilan aksiologik hukmning ikki xil vazifasi. Bir faoliyat muayyan natijaga sabab bo‘lganini aniqlash bilan shu natijaning umumiy manfaatga mosligini baholash bir xil tadqiqot vazifasi emas. Birinchisi “nima o‘zgardi va nimaning hisobiga?” savoliga, ikkinchisi “bu o‘zgarish kim uchun va qaysi ma’noda maqbul?” savoliga javob izlaydi. Sababiy dalil bo‘lmasdan foydali o‘zgarishni dasturga bog‘lash asossiz bo‘lishi mumkin; aksiologik mezon bo‘lmasdan esa har qanday o‘zgarish ijtimoiy yutuq deb atalishi mumkin. Maqola ikkala tekshiruvni alohida, biroq bog‘liq bosqich sifatida taklif etadi.

Shartli malaka kursidan keyin ishtirokchining daromadi oshgan bo‘lsin. Bu kuzatuv o‘zgarishni tavsiflaydi, ammo kurs bo‘lmaganida nima yuz berishini ko‘rsatmaydi. Bundan tashqari, daromad o‘sishi boshqa kishilar imkoniyatiga qanday aloqadorligini bilmasdan umumijtimoiy samara haqida xulosa qilib bo‘lmaydi. Shaxsiy qaytim muhim natija bo‘lishi mumkin, lekin uning ijtimoiy tarqalishi alohida dalil talab qiladi. Misolda raqam keltirilmasligi tasodifiy emas: u haqiqiy baholash natijasini taqlid qilmasdan mantiqiy farqni ochishga qaratilgan.

Baholash birligini tanlash xulosa mazmunini o‘zgartiradi. Shaxs, uy xo‘jaligi, tashkilot va kengroq jamoa uchun foyda yoki xarajat turli shaklda paydo bo‘lishi mumkin. Bir birlikdagi o‘rtacha o‘sish boshqa birlikdagi teng taqsimotni isbotlamaydi. Xuddi shuningdek, qisqa muddatda ko‘rinmagan natija kelajakda bo‘ladi, degan da’vo ham o‘z-o‘zidan tasdiqlanmaydi. Shu bois tahlil birligi, vaqt oralig‘i va natija turi tadqiqot

boshidayoq ochiq belgilanishi, keyin kuzatilgan ma’lumotga moslashtirib yashirin almashtirilmasligi kerak.

Mualliflik taklifida sonli va mazmuniy dalillar bir-birini bekor qilmaydi. Ko‘rsatkich o‘zgarishning ko‘lamini tavsiflashi mumkin; suhbat va ish jarayoni haqidagi ma’lumot uning ishtirokchi uchun ma’nosini ochadi. Lekin suhbatdagi ijobiy baho sababiy ta’sirning o‘rnini bosa olmaydi, sonli o‘sish esa tajribaning barcha axloqiy tomonini qamrab olmaydi. Ularni birgalikda talqin qilish har bir dalilning javob bera oladigan savolini saqlashni talab etadi.

Muhokama

Mazkur farqlashga qarshi birinchi e’tiroz baholashni haddan tashqari murakkablashtirishidir. Amaliy tadqiqot har bir oqibatni to‘liq o‘lchay olmasligi mumkin. Biroq cheklangan ko‘rsatkichdan foydalanish bilan uning chegarasini yashirish bir xil emas. Kichik loyiha uchun ham asosiy natija, oluvchi, vaqt oralig‘i va muqobil izohlar ochiq aytilishi mumkin. Maqolaning talabi mukammal ma’lumot bo‘lmaguncha hech narsa demaslik emas, dalil qamroviga mos xulosa chiqarishdir.

Ikkinchi e’tiroz farovonlik va mustaqillik kabi natijalar subyektivligidir. Bu yerda subyektiv tajriba keraksiz ma’lumot emas, ammo u boshqa dalillar bilan aynan ham emas. Shaxsning o‘zini yaxshi his qilishi, amaliy topshiriqni bajara olishi va tanlov imkoniyatiga ega bo‘lishi alohida o‘rganiladi. Robeyns imkoniyatlar doirasini muayyan tatbiqdan farqlashni tavsiya etadi [7]. Shu nuqtadan maqola o‘lchov tanlashdan oldin qaysi normativ savolga javob qidirilayotganini belgilashni taklif qiladi.

Sababiy ta’sirni aniqlashdagi noaniqlik qiymat haqidagi muhokamani bekor qilmaydi, lekin uning ifodasini cheklaydi. “Bog‘liq”, “mos keladi” va “sabab bo‘ldi” bir xil da’volar emas. Keyingi empirik ishda tanlama tarkibi, boshlang‘ich farqlar, kuzatuvdan chiqib ketganlar va taqqoslash guruhiga tarqalgan ta’sir ham ko‘riladi. Mazkur maqolada ularning birortasi o‘lchanmagan. Taklif etilgan sxema dalil yig‘ish va xulosa chiqarish o‘rtasidagi muvofiqlikni tekshirish uchun xizmat qiladi.

Murakkab hodisani yagona indeks bilan ifodalash solishtirishni qulaylashtirishi

mumkin, ammo vaznlar va tarkibiy qismlar tanlovi xulosaga ta’sir qiladi. Maqola tayyor muqobil indeks yaratmaydi. Avval har bir ko‘rsatkich nimani bildirishi, qanday ma’lumotga tayanishi va qaysi muhim jihatni qamramasligi ochiq ko‘rsatilishini talab qiladi. Bir sohadagi yuqori natija boshqa sohadagi zarar bilan avtomatik qoplanadi, degan faraz alohida aksiologik asosga muhtoj.

Taklif etilgan baholash sxemasining rad etilish shartlari ham muhim. Agar shaxsiy natija bilan jamoaviy o‘zgarish o‘rtasida kutilgan aloqa kuzatilmasa, bu holatni faqat “vaqt yetmadi” deb izohlab borish nazariyani tekshirib bo‘lmaydigan qiladi. Muqobil sabablar, ma’lumot cheklovi yoki dastlabki taxminning noto‘g‘riligi ko‘rib chiqilishi kerak. Shunday refleksiv talab inson kapitali haqidagi tahlilni oldindan tanlangan ijobiy xulosani tasdiqlashdan ajratadi.

Xulosa

Inson kapitalining shaxsiy natijasi, jamoaviy natijasi va sababiy ijtimoiy ta’siri alohida dalil talab qiladigan tushunchalardir. Faoliyat soni yoki shaxsiy daromadni bevosita umumijtimoiy samara sifatida talqin qilish natijaning kimga, qanday yo‘l bilan va qaysi vaqt davomida tegishli ekanini yashiradi. Maqola ushbu savollarni farqlangan tahlil o‘qlariga aylantirdi.

Kontrfaktual taqqoslash, qo‘shimchalik, taqsimot, vaqt va noaniqlikni ko‘rsatish baholashning nazariy shartlari sifatida taklif qilindi. HCI+ va farovonlik indikatorlari o‘z metodologik vazifasi doirasida foydali, biroq shaxs qadr-qimmati yoki har bir dastur ta’sirining tayyor o‘lchovi emas. Empirik tekshiruv aynan shu chegaralar ochiq belgilanganidan keyin mazmunli tashkil etilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. 3rd ed. Chicago: University of Chicago Press, 1993.

2. Gertler P. J., Martinez S., Premand P., Rawlings L. B., Vermeersch C. M. J. Impact Evaluation in Practice. 2nd ed. Washington, DC: World Bank and Inter-American Development Bank, 2016.

3. World Bank. Human Capital: Human Capital Index Plus (HCI+), 2026. Rasmiy metodologik portal.

4. OECD. How’s Life? 2024: Well-being and Resilience in Times of Crisis. Paris: OECD Publishing, 2024. DOI: 10.1787/90ba854a-en.

5. Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital // American Journal of Sociology. 1988. Vol. 94, Supplement. P. S95–S120. DOI: 10.1086/228943.

6. Kant I. Fundamental Principles of the Metaphysic of Morals [1785] / Trans. T. K. Abbott. Section II. Project Gutenberg, eBook No. 5682.

7. Robeyns I. Wellbeing, Freedom and Social Justice: The Capability Approach Re-Examined. Cambridge: Open Book Publishers, 2017. DOI: 10.11647/OBP.0130.